

TÜRK VE İSLÂM ESERLERİ MÜZESİ KUR'ÂN KOLEKSİYONUNDAN NÂDİR BİR MUSHAF: "HATTAT ŞEYH HAMDULLAH EFENDİ'NİN 350 YIL SONRA TAMAMLANAN MUSHAFI"*

Süleyman Berk**

Öz:

İstanbul, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nin zengin Kur'ân koleksiyonu içerisinde bulunan bir Mushaf, Hattat Şeyh Hamdullah Efendi tarafından yazılmaya başlanmış, tamamlanması ise yaklaşık 350 yıl sonra mümkün olabilmıştır. Kur'ân koleksiyonundaki tek tasdik edilmiş Mushaf olan bu eserin, Şeyh Hamdullah ekolünün 350 yıl sonra ulaştığı seviyeyi göstermesi açısından Hat Sanatı için çok kıymetli bir eser olduğu kanaatindeyiz. Hattat Şeyh Hamdullah (1429- 1520) tarafından başlanıp Hattat Yahya Hilmi Efendi (1833- 1907) tarafından tamamlanan eserin hattının, Şeyh Hamdullah'a ait olduğu, Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi (1801- 1876), Hattat Mehmed Hulûsi Efendi (v. 1874) ve Hattat Mehmed Şevkî Efendi (1829- 1887) gibi dönemin en önemli hattatları tarafından tasdik olunması ise, sanat açısından bu Mushaf'ın değerine değer katmıştır.

Şüphesiz, Yahya Hilmi Efendi, Şeyh Hamdullah ile başlayan ve Hâfız Osman Efendi ile gelişerek devam eden ana yol içerisinde farklı bir şiveye sahip hattattır. Şeyh Hamdullah tarafından yazılan Mushafı, asırlar sonra aynı üslupta tamamlaması büyük bir başarı olup, yazıda kaleme hâkimiyetini göstermesi bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Hat Sanatı, Hattat Şeyh Hamdullah Efendi, Hattat Yahya Hilmi Efendi, Tasdik.

* Bu makale, Amasya Üniversitesi Rektörlüğü ve Amasya Müftülüğü tarafından 01- 02 Kasım 2013 tarihleri arasında Amasya'da düzenlenen "Osmanlı'dan Günümüze Kur'ân ve Hüsn-i Hat Sempozyumu"na sunulan bildirinin gözden geçirilmiş şeklidir.

** Doç. Dr., Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi.

Abstract:

A Rare Mushaf From The Museum of Turkish and Islamic Arts Qur'an Collection "The Calligraphist Sheyh Hamdullah Efendi's Mushaf was Completed After 350 Years"

The Mus'haf, belonging to the rich Qur'an collection of the Museum of Turkish and Islamic Arts, Istanbul, was begun to be written by the calligraphist Sheyh Hamdullah Efendi. However, its completion took place approximately 350 years after it was started to be written. Being the only confirmed Mus'haf in the Qur'an collection of the museum, makes it significantly important. The Mus'haf also demonstrates the level at which the school of Sheyh Hamdullah has evolved in 350 years in terms of calligraphy. The calligraphist Sheyh Hamdullah Efendi (1429- 1520) started to write the Mus'haf, but after more than three centuries the calligraphist Yahya Hilmi Efendi (1833- 1907) completed it. The Mus'haf was confirmed by the well-known calligraphists of their time such as calligraphist Kazasker Mustafa İzzet Efendi (1801- 1876), calligraphist Mehmed Hülûsi Efendi (d. 1874) and calligraphist Mehmed Şevkî Efendi (1829- 1887). Such an approval considerably contributed to the value of this piece of art.

It is certain that Yahya Hilmi Efendi had his own style and taste of the art among the calligraphists of the same school like Sheyh Hamdullah and Hâfız Osman Efendi. Despite the differences in his style, Yahya Hilmi Efendi was able to finish the Mus'haf in the same manner it was first begun to be written. This demonstrates his proficiency and expertise in the art of calligraphy.

Keywords: Qur'an, Art of Calligraphy, Calligraphist Sheyh Hamdullah Efendi, Calligraphist Yahya Hilmi Efendi, Confirmation.

Giriş

İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi, dünyanın nâdir Kur'ân koleksiyonunu barındıran önemli bir müzemizdir. Bu müzede bulunan Mushaf koleksiyonu, Arap yazısı yanında, yazı sanatının tarihi gelişimini takip açısından önümüze zengin bir çeşitlilik sunmaktadır. Şam bölgesinden getirilen Mushaf, cüz ve Mushaf sahifelerinden, Kur'ân yazısının ilk nüshalara en yakın örneklerini müşâhede etme imkânı bulmaktayız. 1911 yılında Şam Emeviye Camii'nden müzeye getirilen ve 13882 kalemde oluşan bu koleksiyonda tahmini

olarak 250.000 Kur'ân sahifesi bulunmaktadır. Bu Kur'ân-ı Kerîm'ler, cüzleri ve sahifeleri "Şam Evrakı" olarak müzenin kayıtlarına geçmiştir.

Bunun yanı sıra, İslâm medeniyetini temsil eden çeşitli beldelerden özellikle Şiraz, Herat ve Keşmir gibi şehirlerden gelenlerle birlikte Osmanlı hat sanatını temsil eden örneklerden oluşan zengin Mushaf koleksiyonu, Kur'ân hattını en geniş şekilde takip etme fırsatını bizlere vermektedir. Hat sanatının en uzun ve önemli kısmını oluşturan Osmanlı döneminden Mushaflar, müze koleksiyonunun en nadîde parçasını oluşturmaktadır.¹

Şeyh Hamdullah Mushafı:

İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin yazdığı iki Mushaf bulunmaktadır. Bu Mushaflardan biri tamamen Şeyh'in eseri² diğeri ise, asırlar sonra XIX. yüzyıl hattatlarından Yahya Hilmi Efendi (1833- 1907) tarafından tamamlanan Mushaf'tır. Hattat Şeyh Hamdullah Efendi tarafından yazımına başlanan ve yaklaşık 350 yıl sonra Hattat Yahya Hilmi Efendi tarafından tamamlanan Mushaf, bu makalenin konusunu oluşturmaktadır.³

¹ Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Mushaf Koleksiyonu ve Mushaf yazısının gelişimi için bkz: 1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm. İstanbul, Antik AŞ. Kültür Yayınları, 2010, 464 s; Süleyman Berk, [Türk ve İslâm Eserleri Müzesi] "Kur'ân-ı Kerîm Nüshalarının Hat ve Hattatları", 1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm. İstanbul, Antik AŞ. Kültür Yayınları, 2010, s. 60- 87; a. mlf. "İslâm Medeniyetinde Hüsn-i Hattın Gelişimi ve Mushaf Yazımı (I)", Yedi Kıta, sy. 57 (Mayıs 2013), s. 64- 69; a. mlf. "İslâm Medeniyetinde Hüsn-i Hattın Gelişimi ve Mushaf Yazımı (II)", Yedi Kıta, sy. 58 (Haziran 2013), s. 58- 63.

² Şeyh Hamdullah'ın Env. No. 402'de bulunan mushafı 32 x 29 cm ölçülerindedir. Zahriye ve Serlevha tezhipleri devrinin özelliklerini yansıtmaktadır. Mushaf on dört satır olarak ve nesih hatla yazılmıştır. Sure başı tezhip, aşır, hizb, cüz gülleri ve yazısı zengin bir çeşitlilik göstermektedir. Toplam 265 varaktır. 259 (a)'da ferağ kaydı bulunmaktadır. Mushaf'ın ferağ kaydında tarih yoktur. Ancak, ferağ kaydının altında sıvama altın üzerine yazılan tezhip kaydında h. 899/1494 tarihi atılmıştır. Ferağ kaydından sonra da Mushaf zengin çeşitlilik göstermektedir. Mushaf'ın bu bölümünde, hatim duâsı ve fahnâme yazılmıştır. Envanter kaydına göre Mushaf, "Ayasofya Kütüphanesi'nden 31 Mart 1330" tarihinde Müze'ye gelmiştir.

³ Bu Mushaf gibi, farklı hattatlar tarafından yazılan başka Mushaflar da bulunmaktadır. Meselâ, Topkapı Sarayı Kütüphanesi (Arda 32) numarada bulunan, Hattat Mehmed Şevkî Efendi (1829-1887) tarafından başlanıp vefatı dolayısıyla bitiremediği Mushaf daha sonra Hattat Hasan Rıza

Bu Kur'ân-ı Kerîm, 33 x 21 cm ölçülerinde olup, müzenin 3907 numaralı envanterine kayıtlıdır. Hattat Şeyh Hamdullah Efendi, bu Mushaf'ı Bakara suresinden başlayarak, İbrahim suresinin 22. âyetine (133b) kadar yazmıştır. Yarım kalan Mushaf, (134a'dan itibaren) yaklaşık 350 yıl sonra devrin önemli hattatı Yahya Hilmi Efendi tarafından tamamlanmıştır.⁴ Bu durum, Mushaf'ın sonunda bulunan ferağ kaydında ve devrin üç önemli üstadının, Kazasker Mustafa İzzet Efendi (1801- 1876), Mehmed Hulûsi Efendi (v. 1874) ve Mehmed Şevkî Efendi (1829- 1887)'nin yazdığı tasdik⁵ metinlerinde de belirtilmiştir.⁶

Efendi (1849- 1920) tarafından tamamlanmıştır. İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesi (Env. No: 399)'nde bulunan ve Hattat Hâfız Osman Efendi (1642- 1698) tarafından başlanan Mushaf, talebesi Hattat Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi (1670- 1731) tarafından tamamlanmıştır. Yine, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi'nde bulunan bir Mushaf'ı (Env. No: 86) âdetâ bir heyet yazmıştır. Ferağ kaydına göre Mushaf'ı yazmaya Abdullah b. Mustafa b. Muhammed el- Müştehir bi-Filibevî başlamış ve Hac Suresinin sonuna kadar yazmıştır. Onun h. 1285 senesinde vefatıyla Hafız Muhammed Filibevî, Mü'minûn suresinden Yâsin Suresinin üçte birine kadar yazmış onun da vefatıyla Kur'ân'ı Hâfız İsmail Hakkı el- Burdûrî tamamlamıştır. Mushaf'ın ketebe kaydını ise Mushaf'ı ilk yazmaya başlayan Hattat Abdullah b. Mustafa'nın oğlu Mustafa Âsım b. Abdullah, h. 1318 tarihinde yazmıştır. Kezâ, Yahya Hilmi Efendi'nin 21. cüze kadar yazmaya muvaffak olduğu Mushaf, vefatından sonra Hattat Re'fet Efendi tarafından tamamlanmıştır.

⁴ Muhittin Serin (Şeyh Hamdullah, 92) arada, Mâide Suresi 105. âyetinden, A'raf suresi 106. âyetine kadar olan kısmın da yine Hattat Yahya Hilmi Efendi tarafından yazıldığını belirtmiştir. Fakat bu durum, hattat tarafından ne ferağ kaydında ne de diğer hattatlar tarafından tasdik kayıtlarında belirtilmemiştir. Fakat bu kısımlarda kâğıt renginde ton farkı bâriz bir şekildedir.

⁵ Tasdik: Hat sanatında tasdik bir yazının kime ait olduğu ile ilgili olarak bir başka hattatın yaptığı yazılı beyana denmektedir.

⁶ Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Env. No. 3907'de bulunan Mushaf'ın ferağ kaydı şöyledir: Kalem ve levhi yaratan ve insana bilmediğini öğreten Allah'a hamdolsun. Salât ve selâm O'nun Nebisi Muhammed'e (sav), ailesi ve zenginlik ve kerem kaynağı olan arkadaşlarının üzerine olsun. Bu Kelâm-ı Kadîm'i daha önce izzetli üstad Şeyh oğlu Hamdullah (Allah ikisine de rahmet etsin), Bakara suresinden başlayarak, İbrahim Suresi'nden (En faziletli salât ve tam teslimiyet onun üzerine olsun!) "Festecebtüm lî" (22. âyet)'ye kadar yazdı. Meşhur üstadlar da bu [nun böyle olduğunu] durumu bu Mushaf [ın sonuna]'a yazdılar ve tasdik ettiler. Şimdi de ben [İbrahim suresinin] bu âyetinden itibaren Kur'ân'ın sonuna kadar yazdım ve gerçek Melik ve her şeyi bilen Allah'ın yardımıyla ve Sultan Divânı Beylik Kisedârı Hasan Ziver Efendi'nin teşviki ile [Kur'ânı] tamamladım. Allahım onun amelini makbûl, günahını mağfûr ve işini makbul kıl! Ben, Rabbinin rahmetine muhtaç Yahya Hilmi. Allah, Kur'ân-ı Kerim hürmetine ayıplarını örtsün ve günahlarını affetsin. Sene, hicri bin iki yüz seksen dokuz." Bu Ferağ kaydının öncesinde ilk olarak Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin tasdik kaydı bulunmaktadır. Tasdik metni şöyledir: "Kesin olarak inanıyorum ki, bu Mushaf-ı şerifi, Şeyh Oğlu olarak bilinen Hamdullah, İbrahim Suresi'nden (Salât onun üzerine olsun!) "Festecebtüm lî" (22. âyet)'ye kadar yazdı. Sonra Yüce Allah [Kur'ân'ın] yazımının tamamlanmasını Hâfız Yahya Hilmi Efendi'ye muvaffak kıldı. Peygamberlerin Efendisi hürmetine Allah her ikisinin gayretlerini kabul etsin. Bende-i Âl-i abâ Seyyid İzzet Mustafa. Sene 1289." Hattat Mehmed Hulûsi Efendi'nin tasdik metni ise şöyledir: "Ben de bazı meşhur üstadların kabul ettiği gibi kesin olarak inanıyorum ki, bu Mushaf-ı şerifi, Şeyh Oğlu olarak bilinen Hamdullah, Ba-

Zahriye sahifesine, günümüz alfabesiyle yazılan kayıttan, Mushaf'ın Ahmed Muhtar Kevâkibi tarafından 1944 yılında müzeye hediye edildiği anlaşılmaktadır.⁷ (Resim 22)

Kur'ân-ı Kerîm, açık krem rengi kâğıda nesih hat ile on iki satır olarak yazılmıştır. Mushaf, âyetberkenâr değildir. Sahifeler altın cedvelle tahrirlenmiştir. Duraklar altındır. Secâvend âlâmetleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sure Başlıkları sıvama altın üzerine üstübeçle ve Rikaa' hattı ile yazılmıştır. Mushaf'ın tamamı 349 varak; 698 sahifedir.

Mushaf'ın Cüz gülleri müzehhebdir. "Hizb" ve "Aşr" yazıları zerendûd olarak bulunmaktadır. Bazı varaklarda Secde Gülleri de yapılmıştır. (105a)'da Hizb gülü yapılmıştır. (Resim 18- 21) Bazı sahifelerin satırlarında tashihler bulunmaktadır. (17. varak) Bazı sahifelerde de mustar çizgisi bâriz bir şekilde görülmektedir.

Kur'ân'ın cildi, şemse, köşebent ve mikleb şemsesinden oluşmuş bir şemse cilt örneğidir. Kalıpta kullanılan desenler bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Cild, alttan ayırma tekniğiyle ezme altın ile boyanmıştır. Klasik İslâm cildinde ender karşılaşılan bir örnektir. Çünkü kitabın sırt kısmı da fırça yardımıyla süslenmiştir.

kara Suresi'nden İbrahim Suresi'nden (Salât onun üzerine olsun!) "Festecebtüm li" (22. âyet)'ye kadar yazdı. Sonra Yüce Allah [Kur'ân'ın] yazımının tamamlanmasını Hâfız Yahya Hilmi Efendi'ye muvaffak kıldı. Allah her ikisinin gayretlerini kabul etsin. Âmin. El- Fakîr es-Seyyid Mehmed Hulûsi." Hattat Mehmed Şevki Efendi'nin tasdik metni ise şöyledir: "Bu Mushaf-ı şerif [in hattının], Şeyh Hamdullah hattı olduğuna, meşhur üstadların inandığı gibi inanıyorum ki, Bakara Suresi'nden İbrahim Suresi'nin (Salât onun üzerine olsun!) "Festecebtüm li" (22. âyet)'ye kadar [Şeyh Hamdullah] yazdı. Sonra Yüce Allah [Kur'ân'ın] yazımının tamamlanmasını Hâfız Yahya Hilmi Efendi'ye muvaffak kıldı. Allah, Muhammed (sav) ve ailesi hürmetine her ikisinin günahlarını affetsin. Duâci es- Seyyid Mehmed Şevki, 1289".

⁷ Bu kayıt aynen şöyledir: "Şeyhül'islâm Cemaleddin Efendi tarafından merhumum küçük oğlu Ahmet Muhtar Kevakibi tarafından müzemize hediye edilmiştir. 18- 3- 1944". Bu yazının altında kırmızı mürekkeple, Sulh Hukuk Hâkimliği'nin mührü basılmıştır. (Bu arada, küçük bir kâğıda, hurde talik ile "Yâ Kebîkec" ibaresi yazılmış ve buraya konulmuştur. Kebîkec ibaresi, Mushaf'ın muhtelif sahife aralarında da bulunmaktadır.)

Mushaf'ın, (347b) sahifesinde, Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin Tasdik yazısı (Resim 10); (348a) sahifesinde, Hattat Mehmed Hulûsi Efendi'nin ve Mehmed Şevkî Efendi'nin ayrı kartuşlarda "Tasdik" yazısı bulunmaktadır.⁸ (Resim 11- 12) Mushaf'ı tamamlayan Hattat Yahya Hilmi Efendi'nin Ferağ Kaydı ise (348 a ve b) varaktadır. Ferağ kaydından anlaşıldığına göre, Hattat Yahya Hilmi Efendi Mushaf'ı Hasan Ziver Efendi'nin teşviki ile tamamlamıştır. (Resim 13- 14)

Şüphesiz, Yahya Hilmi Efendi, sanat bakımında Şeyh Hamdullah ile başlayan ve Hattat Hâfız Osman Efendi ile devam edip gelen ana yolda farklı şîveye sahip bir hattattır. Asırlar sonra, Şeyh Hamdullah tarafından yazılmış Mushaf'ı aynı üsluba bağlı kalarak tamamlaması büyük bir başarı olup, yazıda kalem hâkimiyetini göstermesi bakımından önemlidir. Makale konusu Mushaf bağlamında şu tespiti de rahatlıkla yapabiliriz: Her iki hattat da serîu'l-kalemdir.

Mushaf yazısı her iki hattat cihetiyle incelendiğinde, ilk bakışta bariz bir fark görülmemektedir. Özellikle yan yana duran geçiş sahifeleri incelendiğinde, Şeyh Hamdullah tarafından yazılmış sahife ile Yahya Hilmi Efendi tarafından yazılmış sahifeye bakıldığında ilk fark edilen iki sahife arasındaki kâğıtta bulunan hafif ton farkıdır. (Resim 2, 3, 4) Her iki hattattın harflerinin ölçüsü aynı fakat Hattat Yahya Hilmi Efendi, Şeyh'e göre harfleri satıra daha yayarak yazmıştır. Şeyh'in satırı daha sıkışıktır. (Resim 16-17, 38) Yahya Hilmi Efendi'de satır daha ferah ve harflerin yapısı daha olgun bir haldedir. Her iki hattat da yazılarında bazı nükteler ortaya koymuşlardır. Her ikisi de bazı satırlarda "Ye" ve "Nun" harfinin çanağı içerisine, önüne gelen kelimeyi almışlardır. (Resim 3)

⁸ Mehmed Hulûsi Efendi isminin geçtiği bu paftanın yazı karakteri incelendiğinde, yazıyı talebesi Hattat Şevkî Efendi'nin yazdığı anlaşılmaktadır.

Bu Mushaf'ta, Şeyh Hamdullah'ın hareketleri daha eğimlidir. Her iki hattat da cezmleri açık şekilde yazmıştır.⁹ Yalnız Şeyh, yazısında bazen kapalı cezm de kullanmıştır. Yahya Hilmi Efendi ise kapalı cezmi nâdiren kullanmıştır. (Resim 3) Şeyh'in yazısında harflerin kürsüye oturma problemi vardır. Bu değerlendirmeleri yaparken şu husus unutulmamalıdır; iki hattat arasında 350 yıllık zaman farkı vardır ve Şeyh Hamdullah Osmanlı Hat Ekolü'nün kurucusudur.

Hattat Şeyh Hamdullah Efendi:

Şeyh Hamdullah Efendi 833/1429 tarihinde Amasya'da doğmuştur. Kaynakların bildirdiğine göre Hayreddin Mar'aşî isimli hattattan yazı dersi almış, o zamanlar Anadolu'da geçerli olan Yâkut el-Musta'sımî (v. 1298) usulünce yazmıştır. Amasya'da vali olan Şehzâde Bâyezid ile dostluk kurmuş ve ona yazı dersi vermiştir. Fatih Sultan Mehmed'in 1481 yılında vefatı ile II. Bâyezid adıyla tahta geçen Sultan'dan sonra Hattat Şeyh Hamdullah Efendi de İstanbul'a gelmiştir.¹⁰

İstanbul'da bizzat Sultan'ın ilgi ve desteği ile Saray Hazinesi'nden kendisine verilen Yâkut el-Mustasımî yazıları üzerinde uzun tetkiklerde bulunarak Aklâm-ı sitte'de yeni bir ekolün doğuşuna vesile olmuştur. Hattat Şeyh Hamdullah Efendi, Yakut ekolüne yaptığı estetik katkılarla Anadolu'da bu ekolün

⁹ Şeyh yazıları üzerinde uzun incelemeler yapan Necmeddin Okyay'ın, Şeyh yazılarındaki cezm ile ilgili tespiti şöyledir: "Hakikî Şeyh yazılarında bir karakter vardır. O da sülüs yazılarında toparlak, nesih yazılarında ağzı açık cezm yapmasıdır. Şeyh açık cezmi neshe, toparlak Cezmi de sülüse tahsis etmiştir. Ben bu iddiâdayım. Fakat muahharan yazdığı Kelâm-ı Kadim'lerde belki toparlak cezm kullanmıştır. Tetkikâtımı ikmal etmeden kat'î bir hüküm veremedim". (Süheyl Ünver (Süleymaniye Kütüphanesi Ünver Arşivi No: 63) den naklen Serin, Şeyh Hamdullah, s. 80.)

¹⁰ Şeyh Hamdullah'ın hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Âli, Menâkıb-ı Hünerverân, İstanbul, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, 1926, s. 25; Nefeszâde İbrahim, Gülzâr-ı Savâb, s. 48-53; Suyolcuzade Mehmed Necib, Devhatü'l-Küttâb, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1942, s. 8; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi, Tuhfe-i Hattâtîn, İstanbul, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, 1928, s. 185- 187; Melek Celâl, Şeyh Hamdullah, İstanbul, 1948; A. Süheyl Ünver, Fatih Devri Hattatlarından Amasyalı Hamdullâh Efendi ve Tıp Tarihimizdeki Yeri, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1953, 27 s. + 13 resim.

hükümünü ortadan kaldırmıştır. Ayrıca, Aklâm-ı sitte'nin bütün çeşitlerinde olgunluk çağı idrak edilmiştir. Şeyh Hamdullah, özellikle Nesih yazının klasik ölçülerinin kurallarını koymuştur. Nesih yazıda kalem hareketine bağlı olarak harflerin canlılık kazandığı görülmektedir. Harflerin yapıları estetik olgunluğa erişmekten başka, harfler satırda kürsülerine oturmuşlardır.¹¹

Şeyh Hamdullah ekolü ile birlikte Kur'ân istinsahında "Reyhânî" yazı yerine "Nesih" yazı kullanılır olmuştur. Şeyh yazısında harfler ve bütünü meydana getiren unsurlar uyum içindedir. Sahife nizamı ve satır araları ölçülerini bulmuştur. Mushaf kitâbetine Şeyh Hamdullah ile bir sadelik, zarâfet ve sevimlilik gelmiştir. Şeyh Hamdullah, koltuklu Sülüs- Nesih kıt'anın Osmanlı zevkine uygun ölçü ve şeklini ortaya koymuştur. (Resim 33, 35) Özellikle Nesih yazı, satıra oturması, kürsüsünü bulması ve dik harflerin sola meyletmesi ile canlılık kazanmıştır. Harfler kaleme bağlı olarak estetik ölçü ve duruşlarını bulmuşlardır. Nesih yazıda kalem daha işlek bir hale gelmiştir.

Şeyh Hamdullah'ın yazı hayatı iki döneme ayrılabilir: Yâkut üslubunda yazdığı Amasya dönemi; kendi üslûbunu ortaya koyduğu ve bu üslupla yazdığı İstanbul dönemi. Hattat Şeyh Hamdullah, Yâkut yolunun bir mukallidi ve takipçisi olarak kalmamış, bu yolu geliştirerek yeni bir ekolün öncü sanatkârı olmuştur.

Hattat Şeyh Hamdullah Efendi, Aklâm-ı sitte'nin bütün çeşitleriyle eser vermiştir. Kırk yedi adet Mushaf-ı şerîf, çok sayıda En'am, kıt'a ve murakkaa yazmıştır. Az sayıda da olsa Celî Sülüs yazıyla eser vermiştir. Bunlar: Sultannahmet Firûz Ağa Camii kitâbesi¹² (Resim 29), Bâyezid Camii kitâbesi (Resim

¹¹ Muhittin Serin, Hattat Şeyh Hamdullah, İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 1992, s. 36- 37.

¹² Şeyh Hamdullah tarafından Celî Sülüs hatla yazılan Firûz Ağa Camii kitâbesi ile ilgili bkz. Süleyman Berk, "Firuz Ağa Camii Kitâbesi", AD Art Dekor, sy. 90 (Eylül 2000), s. 130- 133.

30), Davud Paşa Camii kitâbesidir (Resim 31). Edirne, II. Bâyezid Camii kitâbesi de Şeyh'indir. (Resim 32)

Sultan II. Bâyezid ve oğlu Sultan Korkud, Şeyh'in kendi oğlu Mustafa Dede, damadı Şükrullah Halife, Mehmed Handan, Behram b. Abdullah, Ali b. Mustafa, Tâcizâde Cafer Çelebi, Nazlı Mahmud Çelebi, Mustafa Koca Nişânî, Salih b. Celâl, Şeyh Hamdullah'ın yazıda önemli talebeleridir.¹³

Kaynaklarda, Şeyh Hamdullah'ın yazı sanatından başka mahâretlerinden de bahsedilmiştir. Bunlar Okçuluk sporu ve yüzüçülüktür. Şeyh, atış rekoru kırmış bir menzil sahibi idi. Bu sebeple dikilmiş menzil taşı, bugün Okçular Tekkesi'nde durmaktadır.¹⁴ Kendisi aynı zamanda, Okmeydanı'nda bulunan Okçular Tekkesi Şeyhi'dir. Ok ve yay yapmakta da mahâreti bulunmaktadır. Ayrıca iyi bir terzi olduğu da rivayetler arasındadır.¹⁵

Şeyh Hamdullah, Sultan Fatih, II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim ve Kânûni devirlerini idrak etmiştir. 926/1520 yılında vefat eden Şeyh Hamdullah'ın cenaze namazını Şeyhulislâm Zenbilli Ali Efendi Ayasofya Camii'nde kıldırılmış ve vasiyeti gereği Karacaahmed Mezarlığı'nda Ali b. Yahya Sûfi'nin yanına defnedilmiştir. "Şeyh Sofası" veya "Hattatlar Sofası" olarak bilinen bu yere daha sonra birçok hattat defnedilmiştir.¹⁶ (Resim 25- 26) Son olarak Hattat Hâmîd Aytaç da nakl-i kubûr yapılarak buraya, Şeyh'in yanına defnedilmiştir.

¹³ Şeyh Hamdullah Efendi'nin talebeleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Serin, Şeyh Hamdullah, 47- 75.

¹⁴ Bu menzil taşı, Okmeydanı Okçular Tekkesi az ilerisinde bulunan Minber sofasının yanında iken, daha sonraları kaybolmaması için tekkenin inşa edildiği alana getirilmiştir. (Bkz. Serin, Şeyh Hamdullah, 43) Yakın zamana kadar burada duran menzil taşı, tekke inşasının başlamasına yakın zayi olmaması ve korunması amacıyla bulunduğu yerde toprağa gömülmüştür. Okçular Tekkesi'nin ihyasından sonra taş, müze giriş kapısının önünde sağ tarafta bir kaideye konulmuştur. (Resim 39) Menzil taşında şu ibare bulunmaktadır: "Sâhibu'l-menzil Hamdullah İbnü's-Şeyh Reîsu'l-hattâtîn Şeyhu'r-râmiyân. Sene 911". (Ayrıca bkz. Şinasi Acar, İstanbul'un Son Nişan Taşları, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006, s. 69.)

¹⁵ Nefeszâde İbrahim, Güzlâr-ı Savab, İstanbul, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1939, s. 50.

¹⁶ Serin, Şeyh Hamdullah, s. 34.

Hattat Yahya Hilmi Efendi:

1249/1833'de Süleymaniye'de dünyaya geldi. Hattat Mustafa Râkım Efendi'nin talebelerinden Mehmed Hâşim Efendi¹⁷ ve Matbaa-i Âmire musahihlerinden Halil Zühdi Efendi'den Sülüs ve Nesih yazılarını meşk etmiştir. Kabiliyeti sayesinde Hâşim Efendi'nin takdirini kazanmıştır. Altmış yıla yakın Bâb-ı Seraskerî Jurnal Kalemi'nde çalıştı. Buranın müdürlüğüne kadar yükseldi. 23 Kasım 1907 tarihinde sabaha karşı vefat etmiş ve Süleymaniye Camii Haziresi'ne defnedilmiştir. Kabir kitâbesi mevcut değildir. Yahya Hilmi Efendi, özellikle "Nesih" yazıda isim yapmış ve zamanının önde gelen hattatları arasında yer almıştır. Yirmi beş Mushaf, çok sayıda En'am, Delâil-i Hayrât, Hilye-i şerîfe ve levhalar yazmıştır. Vefatından evvel 21. cüze kadar yazmaya muvaffak olduğu bildirildiği Mushaf daha sonra Re'fet Efendi tarafından tamamlanarak yerine teslim edilmiştir.¹⁸ Yahya Hilmi Efendi'nin Süleymaniye'deki evi, torunu Güzin Duran ve eşi Feyhaman Duran tarafından 1969 yılında İstanbul Üniversitesi'ne bağışlanmıştır.¹⁹ Bu ev, Haziran 2001'den beri müze olarak hizmet vermektedir. Son dönem hattatlarından Şefik Seyfi (1873- 1901), Hasan Rıza Efendi (1849- 1920) ve Mehmed Rif'at Efendi (1857- 1942), Yahya Hilmi Efendi'den yazı meşk etmişlerdir.²⁰

¹⁷ Hayatı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Süleyman Berk, Hattat Mustafa Râkım Efendi, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, s. 38.

¹⁸ İbnülemin, 460.

¹⁹ Feyhaman Duran, Yahya Hilmi Efendi'nin oğlu Naim Bey'in damadıdır. (İbnülemin, 330)

²⁰ Hattat Yahya Hilmi Efendi'nin hayatı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Habib, Hat ve Hattâtân, 180; Clement Huart, Les Calligraphes et Miniaturistes De L'orient Musulman, 206; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Hattatlar, 459- 464; Şevket Rado, Türk Hattatları, 234; Rıfat Yazgan, "Canlı Tarihler", IV, İstanbul, 1946, s. 3- 8, Muhittin Serin, Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2003, s. 182- 184; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, (Yayına Hazırlayanlar: Şemsettin Şeker, İsmail Kara), Bir İnsan Bir Devir İbnülemin Mahmud Kemal'in Hutût-i Meşahir Defteri, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2010, s. 120- 121.

Sonuç olarak:

Nesih yazı gibi, hattatın yazı karakterini en fazla yansıtan bir yazı cinsinde, başka bir hattatın üslûbuna bürünerek yazmak imkânsız değilse de çok zor ve ustalık isteyen husustur. Osmanlı yazı sanatının öncüsü Şeyh Hamdullah Efendi'nin başlayıp tamamlayamadığı bir Mushaf'ın asırlar sonra aynı üslûba bağlı kalarak Hattat Yahya Hilmi Efendi tarafından tamamlanması büyük bir başarıdır. Hattat Yahya Hilmi Efendi bir manada, sanat bakımından Şeyh Hamdullah'a temessül etmiş, onun kimliğine bürünmüştür. Sanat bakımından ana damara bağlı kalarak yazının gelişmesini tevârüs etmiş ve iyi bir hattat olduğunu göstermiştir.

Bu Mushaf'ta harf yapıları, harflerin satıra oturması, hareke ve diğer işaretler ancak yazı sanatından anlayanların farkına varabileceği ustalıkla, Hattat Yahya Hilmi Efendi tarafından devam ettirilmiştir. Mushaf yazısını Yahya Hilmi Efendi'nin keyifle yazdığı anlaşılmaktadır. Bu durum iki yönden başarıyı önümüze koymaktadır: Şeyh Hamdullah asırlar öncesinden Nesih yazının ana yapısının estetik olarak kurulduğu, sonradan gelenlerin ancak nüanslarda yenilikleri ortaya koyduğunu; asırlar sonra gelen ve ana damara sadık kalan sanatkar hattatların da pîrlerini ustalıkla taklid edebildiklerini bu Mushafta bîlmüşâhede görmekteyiz.

Kaynakça:

1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm. İstanbul, Antik AŞ. Kültür Yayınları, 2010, 464 s.

ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuad. El-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm. İstanbul, İslâmi Kitabevi, 1982, 782 s.

ACAR, Şinasi. İstanbul'un son Nişan Taşları, İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2006, 160 s.

HABİB, Hat ve Hattâtân, İstanbul, 1305, 286 s.

BERK, Süleyman, "Firuz Ağa Camii Kitâbesi", AD Art Dekor, sy. 90 (Eylül 2000), s. 130- 133.

BERK, Süleyman. Hattat Mustafa Râkım Efendi. İstanbul, Kaynak Yayınları, 2003, 182 s.

BERK, Süleyman. [Türk ve İslâm Eserleri Müzesi] "Kur'ân-ı Kerim Nüs-halarının Hat ve Hattatları", 1400. Yılında Kur'ân-ı Kerîm. İstanbul, Antik AŞ. Kültür Yayınları, 2010, s. 60- 87.

BERK, Süleyman. "İslâm Medeniyetinde Hüsn-i Hattın Gelişimi ve Mushaf Yazımı (I)", Yedi Kıta, sy. 57 (Mayıs 2013), s. 64- 69.

BERK, Süleyman. "İslâm Medeniyetinde Hüsn-i Hattın Gelişimi ve Mushaf Yazımı (II)", Yedi Kıta, sy. 58 (Haziran 2013), s. 58- 63

HUART, Clement. Les Calligraphes et Miniaturistes De L'orient Musulman, Paris, Ernest Leroux Editeur, 1908, 398 s.

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal. Son Hattatlar, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1955, 839 s.

Berk, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kur'ân Koleksiyonundan Nâdir Bir Mushaf:
"Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin 350 Yıl Sonra Tamamlanan Mushafı"

İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal. (Yayına Hazırlayanlar: Şemsettin Şeker, İsmail Kara), Bir İnsan Bir Devir İbnülemin Mahmud Kemal'in Hutûd-i Meşahir Defteri, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2010, 239 s.

Melek Celâl, Şeyh Hamdullah, İstanbul, 1948, 16 s. + 29 resim.

Mustafa Âli, Menâkıb-ı Hünerverân, İstanbul, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, 1926, 92 s.

MÜSTAKİMZÂDE Süleyman Sadeddin Efendi, Tuhfe-i Hattâtîn, İstanbul, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, 1928, 756 s.

NEFESZÂDE İbrahim. Gülzâr-ı Savâb (Neşre Hazırlayan: Kilisli Muallim Rifat), İstanbul, Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1939, 119 s.

RADO, Şevket. Türk Hattatları, İstanbul, [1984], 303 s.

SERİN, Muhittin. Hattat Şeyh Hamdullah. İstanbul, Kubbealtı Yayınları, 1992, 203 s.

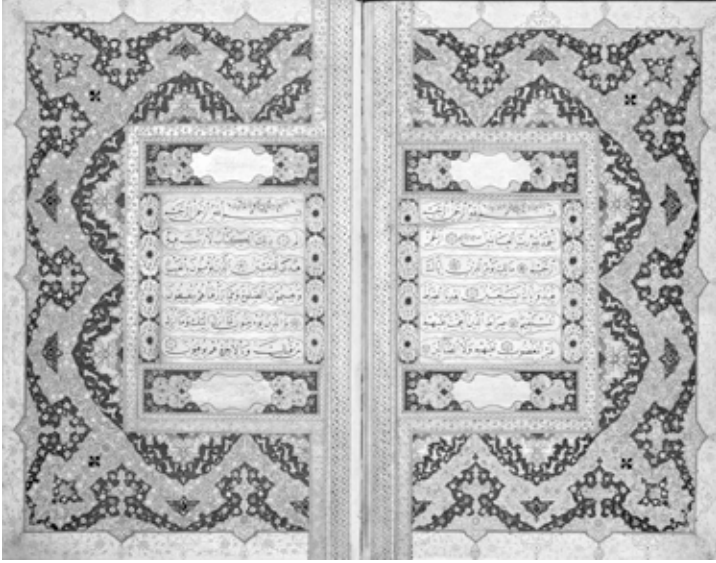
SERİN, Muhittin. Hat Sanatı ve Meşhur Hattatlar, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2003, 383 s.

SUYOLCUZÂDE Mehmed Necib. Devhatü'l-Küttâb (Neşre Hazırlayan: Kilisli Muallim Rifat), Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1942, 160 s.

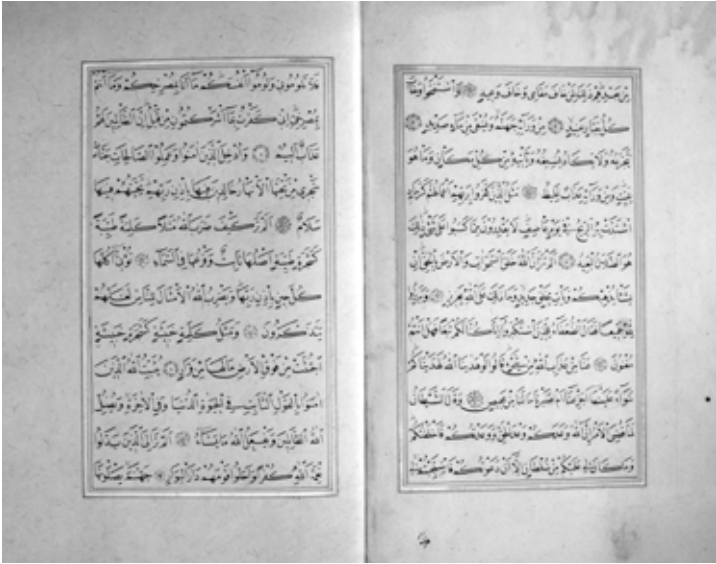
ÜNVER, A. Süheyl. Fatih Devri Hattatlarından Amasyalı Hamdullâh Efendi ve Tıp Tarihimizdeki Yeri, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1953, 27 s. + 13 resim.

YAZGAN, Rifat, "Canlı Tarihler", IV, İstanbul, 1946, s. 3- 8.

1- Mushafın serlevhası.

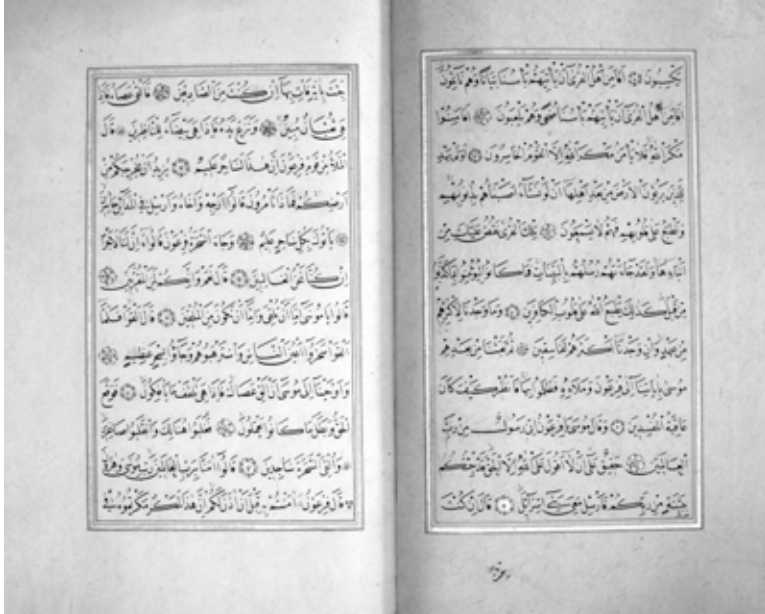

2- Sağ Sahife Şeyh Hamdullah Efendi Sol Sahife Yahya Hilmi Efendi Hattı ile dir (İbrahim Suresi 14- 29. âyetler).

Berk, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kur'ân Koleksiyonundan Nâdir Bir Mushaf:
"Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin 350 Yıl Sonra Tamamlanan Mushafı"

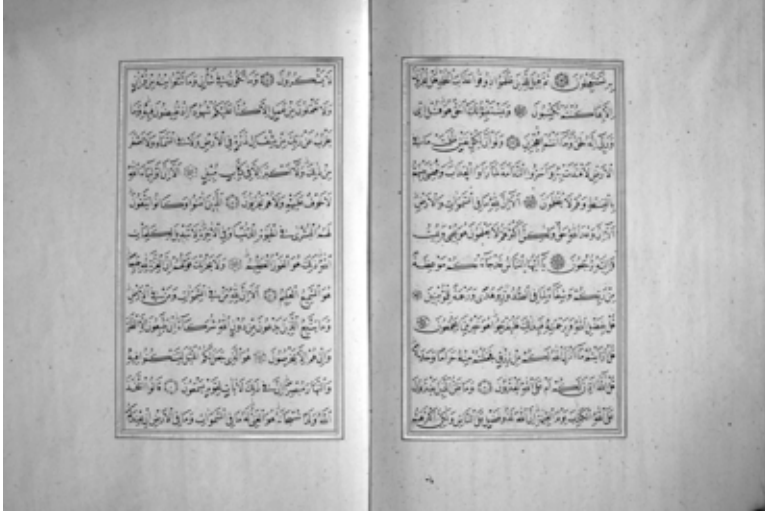

3- Sağ sahife Şeyhin sol sahife Yahya Hilmi'nin. (İki sahife arasındaki ton farkı açıkça belli olmaktadır.) (Maide Suresi 97- 109. âyetler).

4- Sağ sahife Yahya Hilmi sol sahife Şeyh Hamdullah 'ın. (İki sahife arasındaki ton farkı açıkça belli olmaktadır) (A'raf Suresi 97- 123. âyetler).

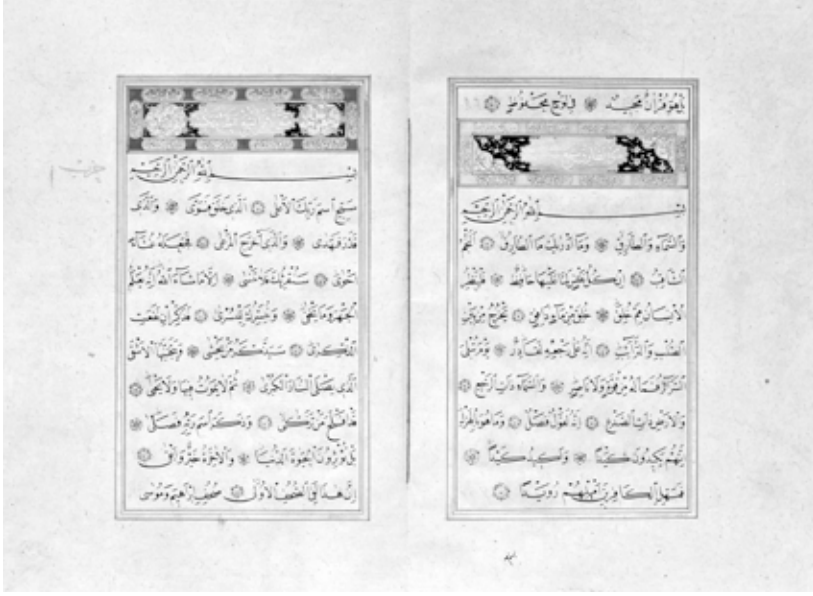

5- Şeyh Hamdullah Efendi Hattı ile dir. (Yunus Suresi 52- 68. ayetler).

6- Mushaf'tan Yahya Hilmi Efendi Hattı ile iki Sahife (Enam Suresi 108 - 121).

Berk, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kur'an Koleksiyonundan Nâdir Bir Mushaf:
"Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin 350 Yıl Sonra Tamamlanan Mushafı"

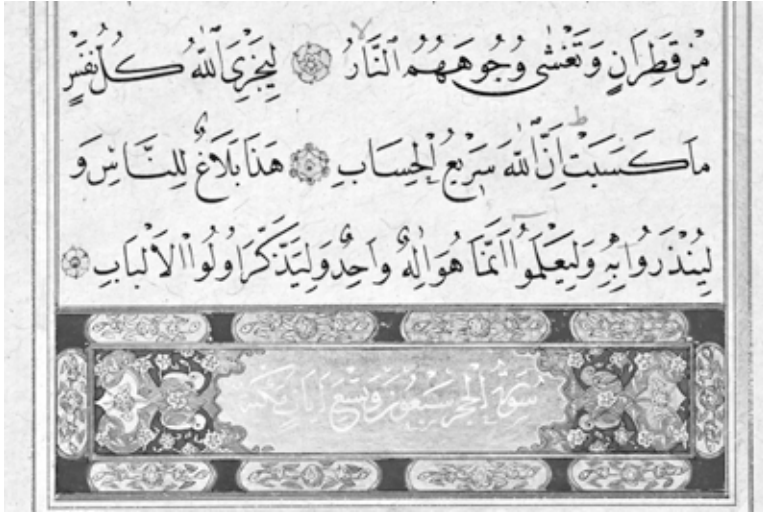

7- Mushaf'tan iki sahife ve sure başları (Yahya Hilmi Efendi hattı ile) 337b ve 338a sahifeleri.

8- 28. Cüzün ilk sahifesi ve sol alt kısımda Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Müdüriyeti mührü.

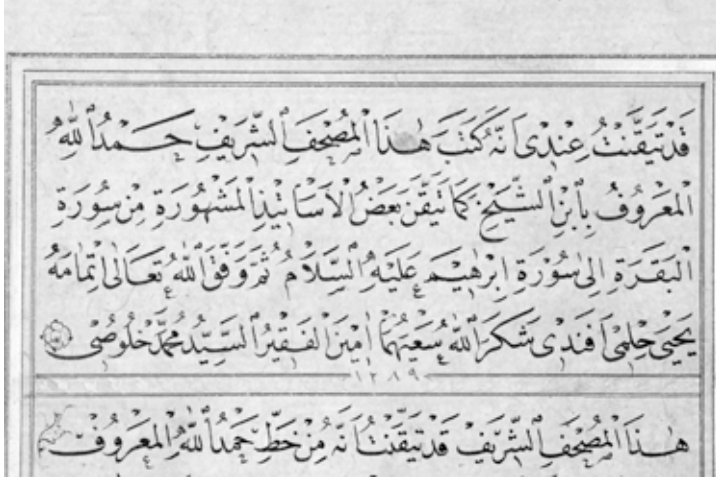

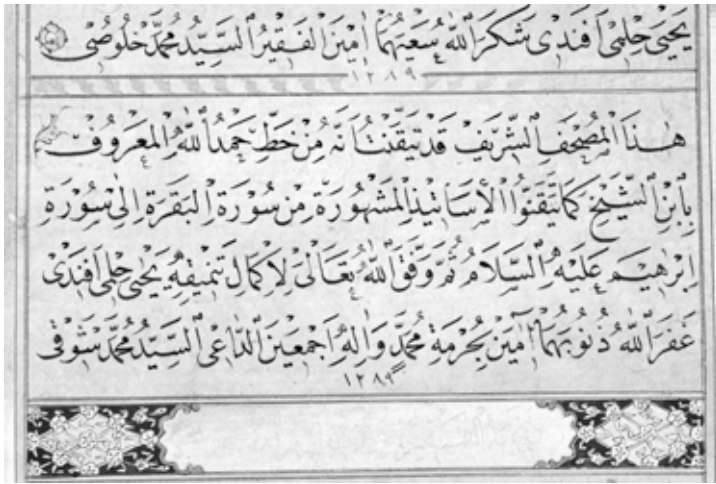
9- Aynı Mushaf'tan bir sure başı tezhibi ve yazısı.

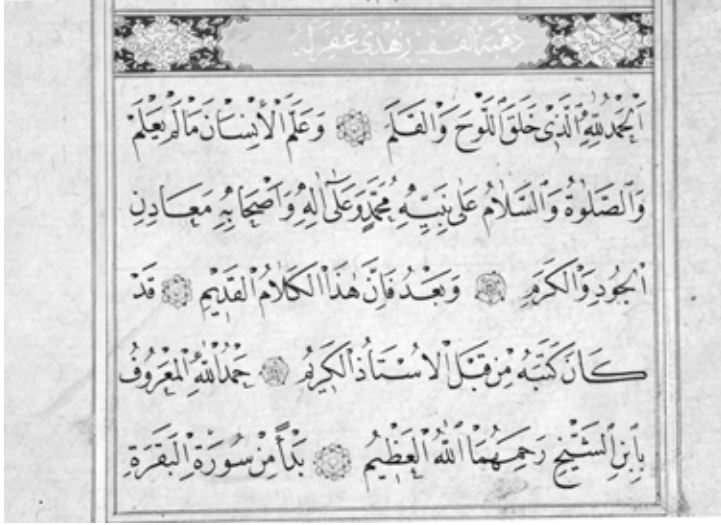
10- Hattat Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin tasdik kaydı.

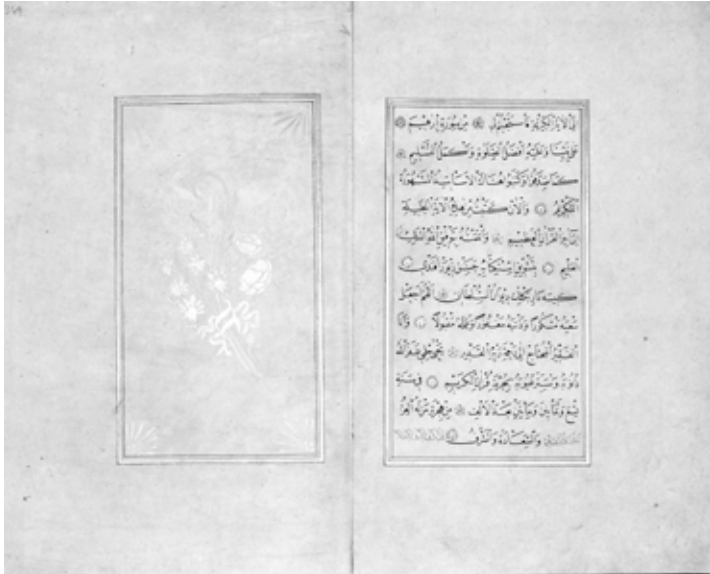
11- Hattat Mehmed Hulûsi Efendi tasdik kaydı.

12- Hattat Mehmed Şevki Efendi'nin tasdik kaydı.

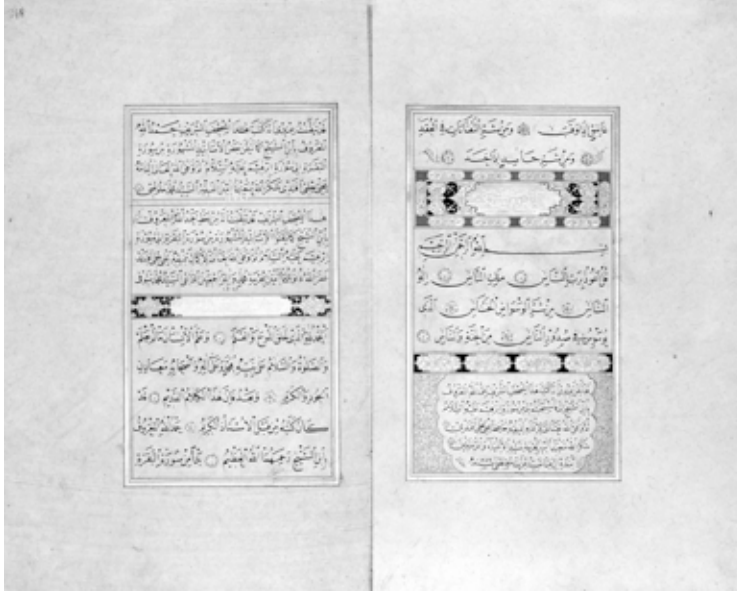

13- Ferağ kaydının başlangıcı ve müzehhib ismi Zühdi imzası ve durakların görünüşü.

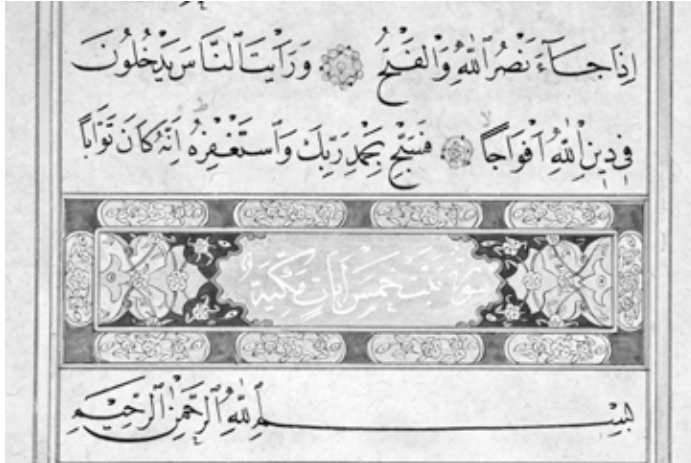

14- Ferağ kaydının devamı (348b).

Berk, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kur'ân Koleksiyonundan Nâdir Bir Mushaf:
"Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin 350 Yıl Sonra Tamamlanan Mushafı"

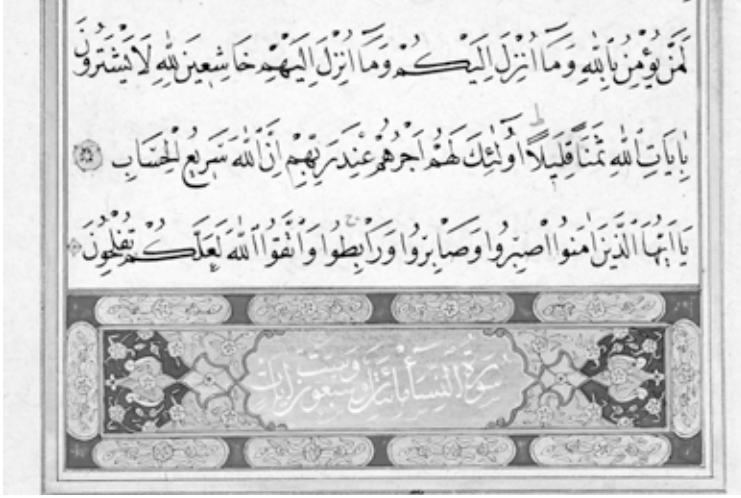

15- Tasdik kayıtları (347b) ve (348a). Ferağ kaydının ilk sahifesi (348a).

16- Sura başı tezhibi ve yazısı (görülen Nesih yazı da Yahya Hilmi Efendi'nindir).

17- Bir sure başı tezhibi ve yazısı (görülen nesih yazı Şeyh Hamdullah'a aittir).

18- Mushaf'tan bir cüz gülü örneği.

Berk, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kur'an Koleksiyonundan Nâdir Bir Mushaf:
"Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin 350 Yıl Sonra Tamamlanan Mushafı"

19- Mushaf'tan bir cüz gülü örneği.

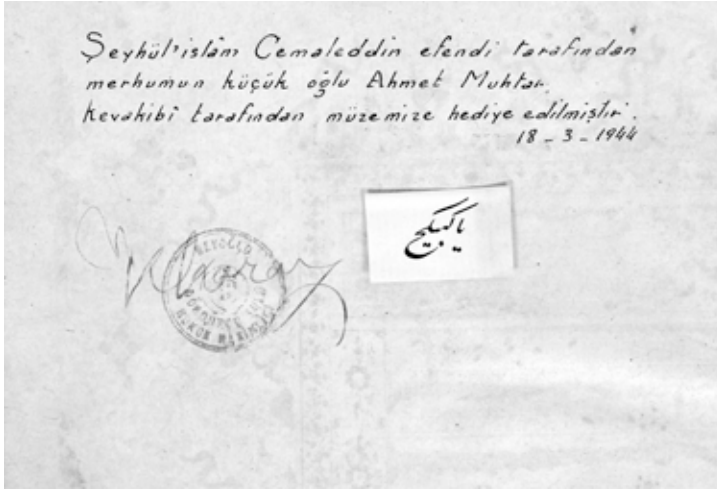

20- Mushaf'tan bir hizib gülü örneği.

21- Mushaf'tan bir secde gülü örneği.

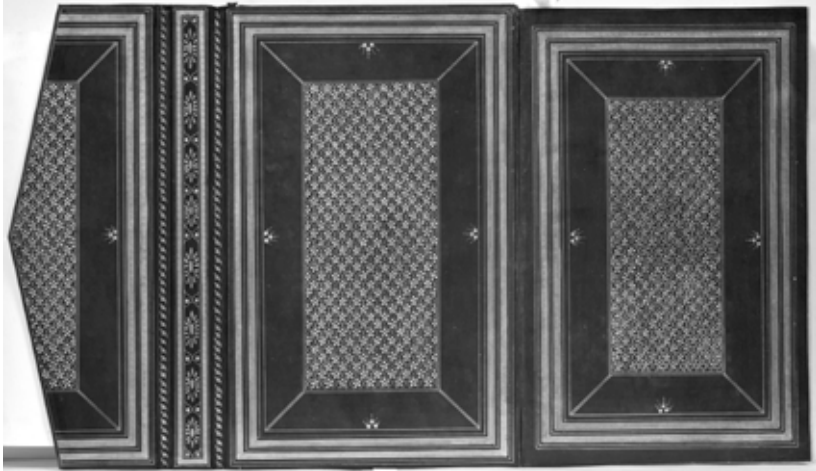

22- Serlevha öncesi sahifede bağış kaydı ve noter mühürü (aynı sahife arasına "Ya Kebikeç" yazılı kağıt da konulmuştur).

Berk, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kur'ân Koleksiyonundan Nâdir Bir Mushaf:
"Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin 350 Yıl Sonra Tamamlanan Mushafı"

23- Mushaf'ın cildi.

24- Mushaf'ın yan kağıdı.

25- Şeyh Hamdullah Efendi'nin Karacaahmed Mezarlığı'ndaki kabrinin genel görünümü.

26- Şeyh Hamdullah Efendi'nin kabir kitabesi baş şâhidesi.

Berk, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kur'an Koleksiyonundan Nâdir Bir Mushaf:
"Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin 350 Yıl Sonra Tamamlanan Mushafı"

27- Okmeydanı Okçular Tekkesi yeniden inşa sonrası.

28-Şeyh Hamdullah menzil taşının eski bir fotoğrafı (Halim Baki Kunter) İstanbul Fetih Cemiyeti.

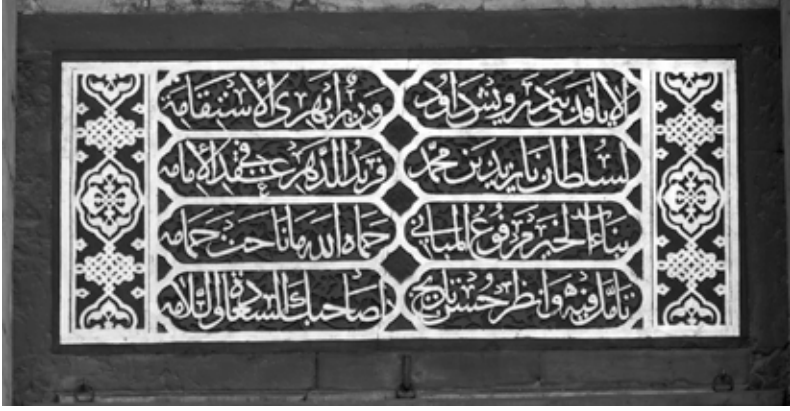

29- Menzil taşının bugünkü durumu (Okçular Tekkesi müze girişinde).

30- Şeyh Hamdullah'ın Celi Sülüs hatla yazdığı Sultanahmet Firuz Ağa Camii kitâbesi.

Berk, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kur'ân Koleksiyonundan Nâdir Bir Mushaf:
"Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin 350 Yıl Sonra Tamamlanan Mushafı"

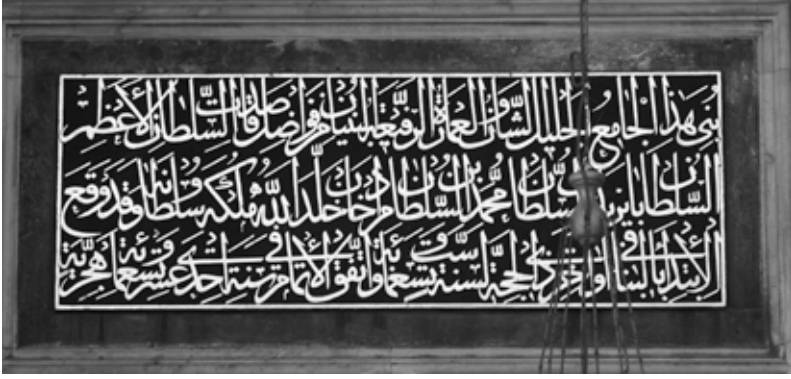

31- Şeyh Hamdullah tarafından yazılan Dâvud Paşa Camii kitâbesi.

32- Hattat Şeyh Hamdullah hattı ile Edirne II. Bâyezid Camii kitâbesi.

33- Şeyh Hamdullah'ın Celi Sülüs yazısına bir örnek
(İstanbul Bâyezid Camii kitâbesi).

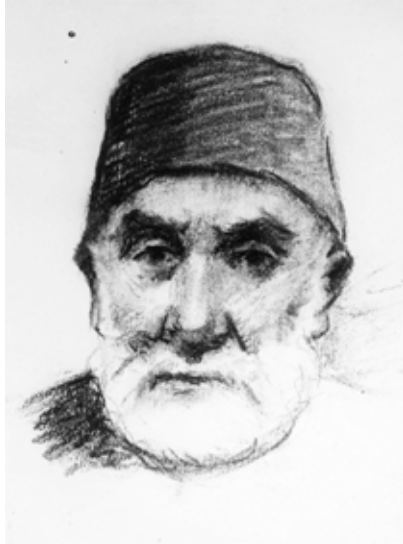

34- Şeyh Hamdullah hattı ile Sülüs Nesih bir kıt'a (TIEM 2450- 5).

Berk, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kur'ân Koleksiyonundan Nâdir Bir Mushaf:
"Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin 350 Yıl Sonra Tamamlanan Mushafı"

35- Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin Sülüs Nesih bir kıt'ası
(Sakıp Sabancı Müzesi).

36- Feyhaman Duran'ın çizgiyle Hattat Yahya Hilmi Efendi (Süleymaniye
Kütüphanesi Süheyl Ünver Dosya 32).

37- Hattat Yahya Hilmi Efendi'nin Sülüs Nesih bir küt'ası.

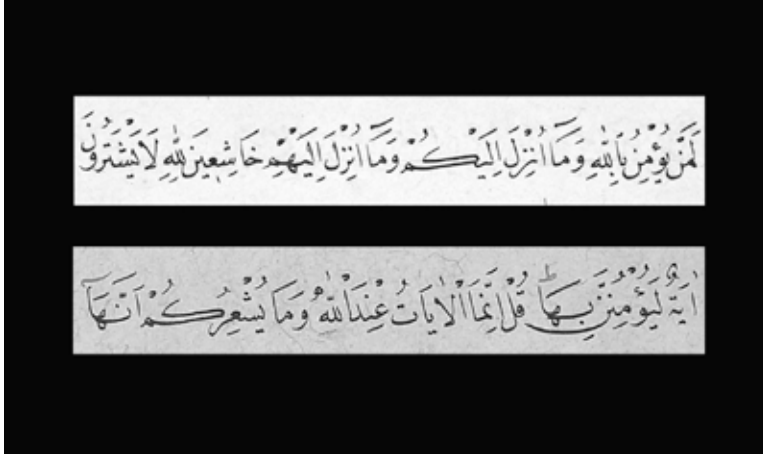

38- Hattat Yahya Hilmi Efendi'nin Sülüs Nesih küt'ası.

Berk, Türk ve İslâm Eserleri Müzesi Kur'ân Koleksiyonundan Nâdir Bir Mushaf:
"Hattat Şeyh Hamdullah Efendi'nin 350 Yıl Sonra Tamamlanan Mushafı"

39- Yahya Hilmi Efendi Hattı ile Sülüs Nesih kıt'a.

40- Aynı mushaftan iki satır. (Üst satır Şeyh Hamdullah Efendi'nin alt satır ise Yahya Hilmi Efendi'nindir).

